

Олена Мізінкіна

**ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКА РОМАНУ
РАЇСИ ІВАНЧЕНКО “КЛЯТВА”**

У статті обґрунтовується назва першого історичного роману Раїси Іванченко.

Ключові слова: *клятва, присяга, заголовок, назва, роман.*

The article has substantiated the title of the first historical novel of Raisa Ivanchenko.

Keywords: *a vow, an oath, a headline, a title, a novel.*

Роман “Клятва” Раїси Іванченко був у доробку авторки першим як за часом написання, так і за часом видання. Ця обставина, очевидно, пояснює одноосібність твору серед інших історичних романів письменниці. Однією з особливостей твору є його назва.

З розвідки (“Історії живий подих”) М. Наєнка про творчість Раїси Іванченко дізнаємося, що книжковому виданню роману передував журнальний варіант твору, який публікувався як повість під назвою “Передчуття весни” [7, 119]. Окремою книгою роман-хроніка вийшов у 1971 році, але вже під іншою назвою — “Клятва”.

Практика зміни заголовків творів у ході підготовки їх до видання — не нова серед письменників. Однак цікавим і важливим тут є спостереження над процесом авторського пошуку назви. Перед допитливим дослідником постає ряд запитань: чому назву твору змінено? Що вплинуло? Що письменник хотів підкреслити, виділити? Найкраще, звичайно, на ці та інші питання міг би відповісти сам автор. Проте, за браком діалогу з письменником, спробуємо через аналіз-порівняння двох назв з’ясувати поетику заголовка роману-хроніки.

Отже, перша назва твору була такою: “Передчуття весни”. Вже з першого погляду впадає у вічі різниця у кількості слів-називання. Якщо перший заголовок двокомпонентний, то другий виражається одним іменником. Це — з лінгвістичної точки зору.

Семантичний аналіз розширює наші можливості у дослідженні зміни заголовків. Так, у першій назві емоційний наголос падає на друге слово. Весна — це одна із пір року. Це пора пробудження, оновлення, оживлення у природі. Наші далекі пращури з весною пов’язували початок нового року. Багато обрядодій та свят весни залишили свій слід у пам’яті народу. Найбільш відомі, що дійшли до наших днів, — це Стрітєння (15. II), Явдоха-плющиха (14. III), Сорок святих (22. III), Теплового Олексія (30. III), Благовіщення (7. IV), Юрія (6. V), Великдень. Відомий етнограф Василь Скуратівський пише, що “весна уявлялася нашим пращурам симпатичною дівчиною у віночку з живих квітів” [9, 579]. Поетично відобразилася весна також у фольклорі (веснянки, пісні, приказки, прислів’я і т. д.). Мабуть, тому “весна” часто зустрічається у назвах творів майстрів поетичного слова.

У переносному значенні з “весною” асоціюється молодість, розквіт, розвиток, світанок, початок. Відповідно, “передчуття” вказує на відчуття, що передують змінам, які у поєднанні з “весною” мали бути новими, гарними, красивими.

Заголовок “Передчуття весни” — символічний. Він відбиває ті прочуття, які панували в настроях провідних діячів української культури і політики середини — кінця XIX століття. Серед таких у романі змальовано постаті Миколи Лисенка і Михайла Старицького, Івана Франка і Лесі Українки, Володимира Антоновича і Тадея Рильського та ін. Центральним образом роману є образ вченого, видатного діяча і мислителя свого часу Михайла Драгоманова.

Що таке “клятва”? Як зазначає “Словник української мови”, клятва — це те саме, що присяга; присягання, заприсягання [11, 194]. Присяга — урочиста офіційна обіцянка додержувати певних зобов’язань, клятва вірності якій-небудь справі [10, 54].

Треба зауважити, що тема клятви представлена у різних видах мистецтва. Наприклад, у малярстві (Давид Жак Луї. “Клятва Гораціїв”, Мельников А. А. “Клятва балтійців”), у музиці (Прокоф’єв С. С. “Клятва танкіста”, Висоцький В. І. “Моя клятва”), у театральному мистецтві, (п’єса “Клятва” (1941 — 45pp.) — Московський ГОСЕТ), кіно (“Клятва”, режисер Чен Кейге). У зібранні творів А. П. Гайдара є кіносценарій “Клятва Тимура”. У назвах творів художньої літератури “клятва” зустрічається не часто, переважно у зразках епічного (Агнон Ш. І. “Клятва вірності”, Заплавний С. А. “Клятва Тояпа”) та

ліричного (Ахматова А. А. “Клятва”, Бажан М. “Клятва”, Павличко Дм. “Клятва”, Самед Вургун “Клятва поета”, Харламов І. Т. “Клятва зека” та ін.) родів. У сучасній літературі епічні твори, що мають у своїй назві слово “клятва”, різні за жанровими ознаками (сага “Бархатна клятва” Джуд Деверо, повість “Клятва Короля щурів” Леоніда Кудрявцева, роман-фентезі “Клятва Мечів” Девіда Вебера) та змістовим наповненням (детективно-містична “Клятва” Ф. Перетті, пригодницька “Клятва Люка Болдуїна” М. Коллагена, фантастична “Клятва” Т. Альошкіна).

Огляд творів різних видів та жанрів мистецтва дає підстави зробити деякі висновки. Так, присягатися може одна особа, група осіб і навіть народ. Клятва також може бути різною за спрямуванням: клятва у коханні; клятва у духовній вірності (питання віри); клятва виражає ставлення до певної справи, події.

В історії людства залишили свій слід клятви, які дійшли до наших днів і стали загальноновизнаними. До таких можна віднести Ганнібалову клятву, клятву Гіппократа, Олімпійську клятву, Страсбурзьку клятву.

За досягнення в медицині Гіппократа називають її батьком. Як пише “Велика медичинська енциклопедія”, “Гіппократ [Hippocrates, 460 — 377 рр. до н. е. (за іншими даними — 356 р. до н. е.) — великий давньогрецький лікар, реформатор античної медицини” [1, 37]. Окрім його праць, у спадок усім, хто збирається стати медиком, а особливо лікарем, залишилась клятва, авторство якої приписується Гіппократу. У клятві мовиться про “обов’язки молодого лікаря перед вчителем-майстром та його нащадками, забороняється повідомляти медичні знання людям, які не належать до стану лікарів, говориться про вимогу зберігання лікарської таємниці, забороняються дії, які можуть заподіяти моральну або фізичну шкоду хворому та його оточенню (перш за все забороняється давати пацієнтам смертельні засоби). Антична клятва Гіппократа стала основою наступних зобов’язань, які приймали лікарі багатьох країн” [1, 38].

Одним з традиційних ритуалів на церемонії відкриття Олімпійських ігор у Древній Греції була клятва честі на стадіоні в Олімпії біля алтаря Зевса. У 1913 році П. де Кубертен розробив текст Олімпійської клятви і запропонував відродити ритуал. Таким чином, спортсмени мають свою клятву, яка звучить так: “Від імені усіх спортсменів я обіцяю, що ми будемо брати участь у цих Іграх, поважаючи та викону-

ючи правила, згідно яких вони проводяться, в істинно спортивному дусі, для слави спорту і для честі своїх команд” [2].

Як зразок вірності і братської любові маємо Страсбурзьку клятву. Це була “присяга у вірності один одному Людовіка Німецького та Карла Лисого, яку вони дали у Страсбурзі 14 лютого 842 року. Після того, як Лотар став імператором і задумав забрати землі у Людовіка і Карла, своїх братів, вони, розбивши Лотаря біля Фонтане, вирішили тісніше закріпити свій союз. З’їхавшись у Страсбурзі, вони виголосили обопільну клятву”: “Заради Божої любові і заради християнського народу і нашого спільного спасіння, від цього дня і надалі, наскільки Бог дасть мені знання і сили, так буду захищати цього мого брата ..., і в допомозі, і у всякому ділі, як то повинно захищати брата, з тим, щоб і він мені теж саме робив, і з Лоттарем не вступлю ніколи ні в які відносини, які будуть шкодити цьому мому брату ...” [12, 727]. Формули присяг братів були збережені, а тексти (оскільки Людовік говорив романською мовою, а Карл — по-тевтонськи) відтворені, репродуковані внуком Карла Великого, Нітгаром, єдиним світським письменником того часу. Окрім романтичної історії цієї клятви, слід також відзначити, що її текст є безцінним зразком мови IX століття.

Ганнібалова клятва пов’язана з ім’ям карфагенського полководця і державного діяча. Ганнібал, Аннібал Барка (Hannibal Barca) (247 або 246 до н. е., Карфаген — 183 до н. е., Віфінія) відомий в історії як підступний і жорстокий стратег воєнної справи. “Уславився Ганнібал битвою при Каннах. У 218 р. до н. е. карфагенська армія, очолювана Ганнібалом, вступила на територію Римської держави, перейшовши через засніжені перевали в Альпах. За півтора року Ганнібал пройшов усю країну з півночі на південь і зупинився під містом Канни. Сили були нерівні: у Ганнібала залишилося 67 тисяч воїнів, а римляни виставили 90 тисяч. Та не це вирішило долю битви. Ганнібал вишикував своє військо півмісяцем, всередині його стояли слабші загони, а на флангах — добірні піхотинці і кіннота. Обидва війська рушили одночасно, і спочатку римляни потіснили центр карфагенян — півмісяць начебто увігнувся. Тоді добірні війська Ганнібала ударили з флангів і оточили увесь римський табір; виникла паніка; почався розгром римського війська. За дванадцять годин бою римляни втратили 70 тисяч воїнів, а карфагеняни — лише 6 тисяч” [8, 268]. Як відзначають історики, це знаменувало новий етап у розвитку тактики бою [3, 112]. Та-

ким постає перед дослідниками один із найяскравіших полководців древності, не маючи ще й 30-ти років. Історія, пов'язана з клятвою Ганнібала, веде до його дитячих років. Будучи ще дитиною, він “попросив батька, воєначальника Гамількара, взяти його з собою у похід. Батько погодився з умовою, що син поклянеться все життя боротися проти Риму. Ганнібал дав таку клятву і не відступив від неї до самого кінця свого життя” [8, 268].

Своєрідну художню інтерпретацію Ганнібалової клятви здійснила Раїса Іванченко. Письменниця усебічно відтворила життя і діяльність відомого вченого ХІХ століття Михайла Драгоманова. Закінчивши історико-філологічний факультет Київського університету, М. Драгоманов залишився працювати на кафедрі загальної історії. Його зацікавлення історією переросло в написання та успішний захист магістерської дисертації на тему: “Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит”. Отже, М. Драгоманов як дослідник римської історії добре знав, хто такий Ганнібал і яке він мав відношення до клятви.

Головний персонаж роману згадує про Ганнібалову клятву упродовж твору чотири рази. Уперше М. Драгоманов складає клятву у другій частині роману, яка так і називається: “Ганнібалова присяга”. Подорожуючи по Буковині та Закарпатській Русі, вчений бачить важке становище простого люду: бідність, зневажання “хлопа”, його “мужицької” мови. Обставини життя народу зворушили його до сліз: “... Яка ти зігнута, зацькована, ошукана, моя Україно! Ні, мусять з'явитися люди, що стануть на твій захист, хоч що-небудь робитимуть для свого народу... Хоч що-небудь!.. А він не пошкодує нічого... Все віддасть... Це його клятва тобі, батьківщино! Ганнібалова присяга...” [4, 223].

Так М. Драгоманов присягнувся присвятити своє життя боротьбі за покращення становища свого народу, відродження його духовності, існування його культури, повернення його державності. Як політик М. Драгоманов вбачав своє завдання “у поширенні передових західноєвропейських волелюбних ідеалів, приєднанні тим самим українського національно-визвольного руху до руху європейської демократії, постановці його на ґрунт найпередовіших суспільно-політичних засад, які на той час виробило людство” [6, 37].

Вимушено емігрувавши до Женеви, М. Драгоманов не забуває сво-

єї клятви. Раїса Іванченко на сторінках роману відтворює громадську та наукову діяльність Драгоманова-емігранта. Він засновує українське видання-збірник і друкарню “Громада”; бере участь у Міжнародному конгресі літераторів, де порушує питання про заборону українського письменства; пише розділ про Україну до знаменитої “Всесвітньої географії” Жана Жака Реклю. Навесні 1880 року за пропозицією Драгоманова у Женеві скликають перші політичні збори представників різних емігранських груп.

Проте політичні погляди Драгоманова не сприймаються так званою Старою громадою. Українофіли перестають надсилати кошти на утримання друкарні та на потреби її засновника. На прохання “політиків” (гурток молодих киян) вчений написав і видрукував програму політичної організації “Вільна спілка”. “Драгоманов вважав, що Росія стане на шлях справжньої демократичної перебудови, коли повалить свою централістичну ідеологію, коли надасть усім народам право на самостійне політичне та культурне існування” [5, 202].

Та несподівано “політики” і, відповідно, їх програма потрапили до рук жандармів. Отже, “треба знову шукати людей. Треба знову ставати до боротьби, працювати. Ні, він не має права вмирати перед взятою на себе працею... Він свідомий свого обов’язку... Він не відмовляється від своєї Ганнібалової присяги, від своєї клятви!..” [4, 304]. Так, М. Драгоманов і далі працює. З роману дізнаємося про те, що він пише вагомі праці з українського фольклору, які розходяться по всій Європі; не втрачає зв’язку з галичанами, на прохання яких пише політичну програму для часопису “Правда”, підтримує газету “Хлібороб”.

Прикінцеві розділи роману висвітлюють життя і діяльність М. Драгоманова у Болгарії. Вчений працює на посаді професора кафедри всесвітньої історії у Софійській Вищій школі, де його поважають, визнають як політика. Однак хвороба (аневризм аорти) спонукає на деякий час відійти від роботи. Доводиться їхати на консультацію до лікаря у Відень. Послухавши там виступ русинського хору зі Львова, Драгоманов розхвилювався, відчув себе “тим невірником, що сидить на чужині й чекає визволення. Та молиться до сонця, до вітру, до хвилі морської, що прилинула з рідного краю...” [4, 347]. Таким чином, авторка роману показує не тільки зовнішню діяльність Драгоманова-емігранта, а й внутрішній стан героя. Вчений думає, що це

може бути остання зустріч з рідною землею, згадує, що “колись він давав собі Ганнібалову клятву — зруйнувати тяжкі кайдани, що тримають його народ у муках. Він руйнував щосили — з усіх кінців — ті віковічні кайдани темноти й нещастя. А чи зруйнував хоч трохи? Чи намітив хоча б те місце, по якому треба вдаряти? Про це судити не йому. Про це скажуть люди пізніше, коли оглянуться на пройдений шлях. Так буває завжди...” [4, 347].

Люди сказали незабаром. 16 грудня 1894 року у Львові народне віче зібрало селян, робітників, письменників, поетів, діячів радикального руху, які відзначали ювілей тридцятирічної наукової і громадської діяльності М. Драгоманова. На честь ювіляра було ухвалено закласти нове просвітительське товариство “Поступ”. Це красномовно свідчило про визнання вченого на Батьківщині. Драгоманов, зворушений привітаннями та відгуками про свою багаторічну діяльність, писав: “Я не можу сказати, що мушу дякувати галичанам... що не zostавсь зовсім емігрантом безґрунтовним і тілом, і духом. Найбільше мушу дякувати селянам радикальної партії, котра, приміром, запевнила, що навіть серед нашого занедбаного “чорного народу” єсть люди, готові одчинити свою душу для передових європейських думок... Єсть іще одна частинка нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата. Се Угорська Русь... Вона одрізана духовно навіть од Галичини більше, ніж Австралія од Європи, — я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб прив’язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок... Я не можу виконати моєї присяги, — але тепер... Осмілюсь скласти ту присягу на голови земляків...” [4, 365]. Так М. Драгоманов ніби підводив підсумки свого життя, своєї діяльності, розуміючи, що хвороба не відступає.

Отже, клятву, дану в молоді роки, М. Драгоманов не забуває упродовж усього життя. До неї відомий вчений, політик звертається у найскрутніші, найважчі моменти свого життя. Клятва постає опорою його громадсько-політичної та наукової діяльності, вірою у кращі зміни на його Батьківщині.

Таким чином, проаналізувавши два заголовки ми переконалися, що “Клятва” є більш виправданим, виражальним, консолідуючим текст заголовком.

Список використаних джерел

1. Большая медицинская энциклопедия. Главн. ред. Б. В. Петровский. Изд. 3-е [В 30-ти т.]. — М.: Советская энциклопедия, 1977. — Т. 6. — Гипотиреоз-Дегенерация. — 632 с.
2. Большая Олимпийская Энциклопедия.: В 2 т. — Терра-Спорт, 2006. — 784 с.
3. Большая советская энциклопедия. Т. 6. — М., 1971. — 624 с.
4. Іванченко Р. Клятва: Роман-хроніка. — К.: Радянський письменник, 1971. — 392 с.
5. Іванченко Р. П. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності. — К.: Український письменник, 1996. — 335 с.
6. Іванченко Р. П. Раби Києва не мовчали...: До 150-річчя від дня народження М. П. Драгоманова. — К.: Товариство “Знання” УРСР, 1991. — 48 с.
7. Історії живий подих (Раїса Іванченко) // Наєнко М. К. Одержимість: Критичні розвідки, портрети, відгуки. — К.: Молодь, 1990. — С. 117-131.
8. Коваль А. П. Слово про слово. — К.: Радянська школа, 1986. — 384 с.
9. Скуратівський В. Т. Русалії. — К.: Довіра, 1996. — 734 с.
10. Словник української мови. Том восьмий. Природа-ряхтливий. — К.: Наукова думка, 1977. — 928 с.
11. Словник української мови. Том четвертий. І-М. — К.: Наукова думка, 1973. — 840 с.
12. Энциклопедический словарь под редакцией И. Е. Андреевского. Издатель: Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. (1890-1907). — СПб., 1901. — Т. 31. — 956 с.